

nakčiai paprašiusi Jono pasaugoti. Maža kas. Pro šalį praeidavo visokių žmonių.

Naktis buvo rami, be vėjo, be debesų. Jonas vaikštinėjo po sodą, kvėpdamas krūtinėn saldžius vasaros nakties kvapus, žvilgčiodamas į dangų, pribarstyta jaukiai mirgančių žvaigždžių, galvodamas kažką savo...

Paryčiui vakaruose, Tauragės pusėj, sugrumėjo. Giedrą naktį negalėjo būti griaustinis. Pervėrė mintis – karas! Nubėgęs į savo kambarį, prigludo prie vienalempio radijo imtuvo. Vokiečiai patetiškai skelbė karo, lyg ilgai laukto džiugaus įvykio, pradžia. Vėliau sugavo ir rusų radijo stotį. Jokių abejonių nebeliko – pranašautas vokiečių ir rusų susirėmimas prasidėjo. Ką jis lems Lietuvai? Ar pasikartos 1918 metų padėtis?

Miegai išsilakstė. Kas bus toliau? Kokie karo pasiuntiniai ateis vasaros sekmadienį į laukų tyloje rymančią sodybą?

Pirmadienį, devintą valandą dvidešimt aštuonios minutės, prabilo Kauno radiofonas. Lietuvų aktyvistų fronto vyriausiojo štabo vardu LAF įgaliotinis L. Prapuolenis paskelbė Nepriklausomos Lietuvos atstatymą ir Laikinosios vyriausybės sudėtį. Pranešimas buvo pakartotas vokiškai ir prancūziškai. Sugiedotas Lietuvos himnas. Visoje šalyje prasidėjo sukilimas.

Netrukus pasirodė ir kareiviai. Perkūnkeliu pravažiaavo vokiečių voros. Į sodybą niekas neužėjo. Tik vakarop, jau temstant, užklydo pasimetęs rusų būrys. Pasiklausę kelio išėjo. Kitą rytą užėjo sužeistas į ranką rusų kareivis. Aptvarstytas iškart krito į gilų miegą. Išėjo tik kitą dieną.

Ties Lenkčiais įvyko pirmasis apylinkėje mūšis. Rusai pradėjo šaudyti į važiuojančias keliu vokiečių gurguoles, prieš tai praleidę tanketes. Tačiau tanketės sugrįžo ir su-

naikino rusų dalinį. Žuvo apie pusšimtis vokiečių ir gerokai daugiau rusų kareivių. Ties Lenkčiais žuvo ir vietos ūkininkų: broliai Danieliai ir Kačiušis. Mūšiai nuri-mo, kruvinas karo darbas nutolo į Rytus. O Lietuva pradėjo gyventi karo šešėlyje.

Daug vilčių buvo dedama į birželio 23 dienos sukilimą, kurio metu Raudonoji armija turėjo būti išvaryta ir kraštas perimtas Laikinosios vyriausybės kontrolėn. Buvo tikimasi, kad vokiečiai įvykusio fakto akivaizdoje skaitysis su lietuvių nepriklausomybės siekiais. Sukilimą organizavo LAF, jame dalyvavo daugiausia jaunimas, studentai. Kaune sukilime dalyvavo ir buvusieji Raseinių gimnazistai: S. Čepas, A. Živatkauskas (žuvo), K. Ambrozaitis. Žuvusiųjų buvę daugiau kaip 2000. Kautynės Kaune vyko dvi dienas – pirmadienį ir antradienį. Vokiečių daliniai tik ketvirtadienį įžengė į sukilėlių kontroliuojamą miestą. Tačiau vokiečiai neketino taikstyti su Laikinąją vyriausybe. LAF vadovui K. Škirpai Berlyne buvo uždėtas namų areštas. Vokiečių pareigūnai Kaune pareikalavo, kad Laikinoji vyriausybė išsiskirstytų, o jos vietoje būtų sudaryta vokiečių kontroliuojama pasitikėjimo taryba (Vertrauensrat). Tačiau Laikinoji vyriausybė laikėsi ir veikė, kol buvo įmanoma.

1941 metų liepos 17 dieną Hitleris pasirašė aktą apie ministerijos Rytų okupuotoms sritims sudarymą. Ministru buvo paskirtas A. Rosenbergas, Ostlando valdytoju – H. Lohse su rezidencija Rygoje, o Lietuvos generaliniu komisaru – Rusijos vokiečių A. Rentelnas. Rugpjūčio 5 dieną A. Rentelnas pasikvietė Laikinosios vyriausybės

narius ir pareiškė, kad laiko jos darbą baigtu, pats perimęs krašto valdymą, o daugelį vyriausybės narių skirias savo padėjėjais, vadinamaisiais tarėjais. Kitos dienos posėdyje Laikinoji vyriausybė nutarė išsiskirstyti pareiškusi, kad nelaiko savęs likviduota, nei jai skirto sukilimo uždavinio nelaiko baigtu, bet dėl pašalinių kliūčių negalinti dirbti ir turinti laukti, iki bus fiziškai galima tas kliūtis pašalinti.

Vis dėlto Laikinoji vyriausybė atliko svarbų darbą sudarydama administracinį aparatą – paskirdama burmistrus, viršaičius, policijos pareigūnus... Okupacinio režimo sistemoje kartu veikė generalkomisaro įstaigos ir tarėjų įstaigos, kurios turėjo daugiau nepriklausomumo negu Latvijos ar Estijos okupacinio mecto savivalda. Tvarkant šalies gyvenimą, tai turėjo nemažą praktinę reikšmę.

Nors apylinkėje didesnių susirėmimų nebuvo, karas paliko pėdsakus. Vaikštinėdami po netoliese esantį miškelį – Pilarėtinę – broliai Kubiliai aptiko žuvusį rusų kareivį, ginklų ir kitokios karinės amunicijos. Dalį parsigabeno ir paslėpė – kulkosvaidį, šovinių, telefono aparatų, kariškų knygų...

Laikinosios vyriausybės raginimai atpalaiduoti kraštą nuo buvusio režimo pėdsakų rado atgarsį ir Eržvilke. Susiorganizavo sukilėlių arba, kaip žmonės juos vadino – partizanų – būrys, suėmė ir į valsčiaus areštinę uždarė buvusius tarybinius valdininkus ir aktyvistus. Jiems saugoti buvo liepta skirti vyrų pakaitomis iš aplinkinių kaimų. Po kiek laiko atvažiavo vokiečiai ir perėmė suimtuosius. Atrinko aštuonis – per pusę lietuvių ir žydų – ir sušaudė Balandinės

miškelyje.* Tai buvo tik pirmosios aukos. Žmonės pradėjo kalbėti apie masines žydų žudynes. Visuomenės nuomonė, susidariusi pirmaisiais bolševikinės okupacijos metais, kuriai įtakos iš dalies turėjo ir pagrindinė spauda, žydų atžvilgiu nebuvo palanki. Pernelyg ryškus atrodė žydų tautybės asmenų dalyvavimas įvedant tarybinį režimą. Tačiau masiškai šaudomi žydai buvo užjaučiami, o talkininkaujantys vokiečiams lietuviai niekinami. Daugelis gaudomų žydų pasklido, išsislapstė kaimuose. Pažįstami žydai apsistodavo ir Kubiliaus sodyboje, kiek pabuvę vėl išeidavo, lydimi nevilties ir grėsmės, kuri tarsi pakibdavo ties kiekvienais namais, suteikusiai persekiojamiems žmonėms prieglobstį.

Pirmaisiais karo metais vokiečiai itin nespaudė ūkininkų. Daugeliui grįžo nusavinta žemė. Savo teises į ūkį atgavo ir P. Kubilius; praktiškai jis valdė savo žemę ir prieš tai, formaliai perviršį virš 30 hektarų perdavęs patikimam žmogui. Kaimas stengėsi gyventi, lyg karo nebūtų. Sekmadieniais žmonės ėjo pamaldų į Eržvilką kaip ir prieš karą. Tik pramoninių prekių beveik nebeliko.

Eržvilke J. Kubilius susitikdavo Eržvilko progimnazijos laikų draugą J. Žičkų. Ir dabar jis buvo geras, patikimas draugas. Tik jaunystėje būna tyra draugystė – nuoširdi, be nutylėjimų ir įtarumo šešėlių. Dalijosi būgštavimais ir ateities viltimis, palaikė vienas kito ryžtą. Ateitis atrodė neižvelgiama, tarsi skendinti tirštame slogiame rūke. Ar bus įmanoma tęsti studijas? J. Kubilius ėmė galvoti, kad teks pertraukti mokslą. Artėjo ruduo, o apie universitetą nieko nebuvo gir-

* Buvo sušaudyti: Kazys Gramaila, Kazys Parnarauskas, Vincas Urbutis, Viktoras Zdanauskas, Dovydas Matuza, Mauša Goldšteinas, Juselis Goldšteinas, Milelis Kaplanas.

dėti. Sklido gandai, kad studentai bus imami „viešajai tarnybai“. Pasvarstęs J. Kubilius parašė pareiškimą Tauragės apskrities pradžios mokyklų inspekcijai dėl mokytojo vietos. Neužilgo buvo paskirtas į atkampią pradžios mokyklą. Tačiau atėjo žinia ir apie universiteto darbo pradžią. Atsisakęs mokytojo vietos, vėl ėmė ruoštis į Vilnių.

Laiku pradėti 1941 metų rudens semestrą Lietuvos universitetai negalėjo dėl patalpų trūkumo ir naujų studentų priėmimo suvaržymų. Dalis patalpų buvo paimta okupacinės kariuomenės reikmėms, vokiečiai draudė priimti naujus studentus, reikalavo, kad jie būtų panaudojami „viešajai tarnybai“. Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetai memorandume generalgubernatoriui rašė, kad lietuviai studentai per atostogas dirba tėvų ūkiuose, taigi jau atlieka viešąją darbo tarnybą, tad jiems negalima trukdyti siekti mokslo. Dėl studentų priėmimo taip pat buvo rasta išeitis. Pagal Vytauto Didžiojo universiteto statutą (juo vėl vadovavosi ir Vilniaus universitetas) buvo galima priimti klausytojus vienam ar keliems dalykams studijuoti, vadinamuosius hospitantus. Pasinaudojus šia teise, į universitetus priimta daug jaunimo formaliai nepažeidžiant vokiečių draudimo priimti naujų studentų. Nors ir pavėlavę, universitetai pradėjo 1941 metų rudens semestrą.

Taigi į Vilnių – iš jaukaus tėviškės prieglobsčio į nežinomybę. Pirmasis klausimas – kaip nuvykti? Iki Raseinių pavėžėjo arkliais, Raseiniuose pavyko susirasti „Dubysos“ kooperatyvo sunkvežimį, vykstantį į Kauną. Įsiprašė.

Kaunas. Reikia ieškotis nakvynės ir galimybių keliauti toliau. Susirado Eržvilko progimnazijos laikų draugą A. Jan-

kauską, „Tarzaną“, tuomet dėl tvirto sudėjimo taip vadintą. Antanas mokėsi Vytėnų saleziečių gimnazijoje, o 1940 metais, ją uždarius, persikėlė baigti mokslo į Kauną. Dienomis dirbo „Maisto“ fabrike sąskaitininku, o vakarais mokėsi suaugusiųjų gimnazijoje. Geram vaikystės draugui neatsisakė padėti. Parūpino dokumentą. „Komandiruotės liudijime važiuoti autobusu“ buvo užrašyta, kad „Maisto“ tarnautojas J. Kubilius 1941 m. lapkričio 1 dieną komandiruojamas į Vilnių tarnybos reikalais. Su šiuo dokumentu buvo galima gauti autobuso bilietą. Ilgėliau pasikalbėti su draugu neteko. Antanas išvyko su reikalais apnakvyndinės žemietį savo nuomojame kambaryje Laisvės alėjoje.

Sutemo. Prieš akis ilgas vakaras ir naktis. Reikėjo sėdėti tamsoje, nes langai turėjo būti užtemdyti, o užuolaidų nebuvo. Vienintelis šviesos šaltinis – radijo imtuvo lempelė. Tad atsisėdo arčiau to jaukaus žiburėlio ir atsivertė vieną iš draugo knygų. Aleksandras Mandzonis „Sužadėtiniai“. Įsitraukė į įvykius, tikrus ar pramanytus, vykčius taip seniai ir taip toli – prieš 400 metų Milano kunigaikštystėje. Įsiskaitė, užsimiršo, kol nuo menkos šviesos įskaudusios akys priverstė atsitraukti. Žvilgterėjo į laikrodį – vėlumos! Dar pervertė paskutinius puslapius – pabaiga, rodos, laiminga. Kad taip galėtų ir pats žinoti, kad negandos praeis, nepalies...

Kitą dieną buvo jau Vilniuje. Vėl teko kliautis atsitiktiniais. Nuėjo į „Tauro“ bendrabutį – užimtas vokiečių. Tačiau Vilnius jau nebe tas svetimas miestas, kaip buvo pirmą kartą atvykus, žmonės nebe vien tik nepažįstami praeiviai. Gatvėje susitiko bendrakursį A. Mažeiką. Iškart paklausė svarbiausio – kur apsistojo? Alfonsas pasigyrė, kad gera kompanija įsikūrė pas V. Sakavičių, žinomą iš prieškarinio Vilniaus spaudos.

Vladimiras Sakavičius (1893–1963) ilgus metus Vytauto Didžiojo gimnazijoje dėstė lenkų kalbą. Taip pat dirbo Lietuvių mokytojų seminarijoje ir mokytojų vasaros kursuose. Rašė publicistinius straipsnius į lietuvių laikraščius, dažniausiai spektaklių ir knygų recenzijas.

Studentai – V. Korsakas, studijuojantis daile, matematikai A. Mažeika, K. Jasiukaitis ir anglistas J. Maskeliūnas Sakavičiaus bute nuomojo du kambarius – didelį ir mažą. Gal priimsią? Nuėjo ir susitarė. Susidarė beveik bendrabutis.

Universitete rado daug permainų. Iš senosios universiteto vadovybės liko tik rektorius M. Biržiška. Pasikeitė ir Matematikos-gamtos fakulteto dekanas, juo tapo P. Katilius. Sumažėjo studentų. Vokiečiai pareikalavo atleisti žydų ir lenkų tautybių studentus. Dėl karo meto kliūčių nesugrįžo ir daug lietuvių. Matematikos kursų klausyti, palyginti su prieškario semestru, susirinko saujelė: K. Jasiukaitis, A. Mažeika, K. Grincevičius, G. Žemininkaitė, J. Budzeika, L. Povilonis, T. Didžiulytė, J. Švelnytė... Fizikos studijas tęsė raseiniškė M. Grabauskaitė. Visi dėstomi dalykai buvo nauji, bet dėstytojai liko tie patys, išskyrus V. Biržišką. Jis dėstė funkcijų teorijos ir skaičių teorijos kursus.

Viktoras Biržiška (1886–1963), aukso medaliu baigęs Šiaulių gimnaziją, 1904 metais įstojo į Petrapilio universiteto Matematikos-gamtos fakulteto Matematikos skyrių. Tačiau universitete liko laisvuoju klausytoju, o studijavo Technologijos institute. Buvo aktyvus lietuvių nacionalinio atgimimo judėjimo dalyvis. 1914 metais su pagyrimu baigęs Technologijos institutą, buvo mobilizuotas. Dirbo ginklų ir parako

dirbtuvėse, neramiais laikais daug kartų areštuotas. 1920 metais grįžo į Lietuvą (buvo iškeistas į vieną bolševiką, kalėjusį Panevėžio kalėjime). Dėstė fiziką ir matematiką Vilniaus lietuvių gimnazijoje, dirbo Lietuvių mokslo draugijos aukštuosiuose kursuose. Okupacinė lenkų valdžia 1922 metais V. Biržišką kartu su broliu Mykolu, kitais lietuviais ir gudais išsiuntė į nepriklausomą Lietuvą. Nuo 1922 metų pradėjo dėstyti universitete, 1928 metais tapo ekstraordinariniu profesoriumi. Vilniaus universitete dirbo 1940–1944 metais. Artėjant Raudonajai armijai, pasitraukė į Vakarų. Nuo 1950 metų gyveno JAV, tačiau kvalifikuoto darbo negavo. Palaidotas Čikagos tautinėse kapinėse, šalia savo brolio, teisininko ir bibliografo, profesoriaus Vaclovo Biržiškos.

V. Biržiškos dėstymas studentams – anaipol ne lengva iškyla. Greitai kalbėjo, viena ranka sparčiai rašė, o kita trynė. Nespėjančių nebuvo linkęs laukti. Užtat medžiagos pateikdavo daug, kas sistemingai dirbo, įgijo išsamių ir tvirtų žinių. J. Kubilius kruopščiai konspektavo – juk skaičių tarpusavio ryšiai ir dėsniai viliojo dar gimnazijoje. Nesitenkino vien išdėstyta medžiaga, vartė vadovėlius (daugelis jų buvo vokiečių kalba), paskaitų užrašus pildė citatomis iš knygų. Jei teiginį profesorius užrašė be įrodymo – susirado įrodymą, jei apie ką nors tik užsiminė – studijavo iš knygos. Buvo įdomu, be to – norėjosi apsidrausti. V. Biržiška, visada maloniai ir demokratiškai bendraujantis, per egzaminus garbėjo kaip tikras baubas.

Vėliau, jau būdamas trečiakursis, J. Kubilius, išsikalbėjęs su profesoriumi, sužinojo, kad kai kurie jo mate-

matikos mokytojai Raseiniuose, studijuodami Kaune matematiką pas V. Biržišką, laikė egzaminą net po keliolika kartų.

Paskaitos buvo tarsi atotrūkis nuo rūšios ir alkanos karo meto kasdienybės. Be to, dar ir šiltas prieglobstis nuožmią 1941 metų žiemą. Kuro universitetui stigo, tačiau matematikai šildė tik du kambarius. Tam malkų užteko. Bet pasibaigus paskaitoms, tekdavo grįžti į šaltus nekūrenamus namus. Pinigų malkoms draugija, įsikūrusi pas Sakavičių, neturėjo. Tad vieninteliai ginklai prieš šaltį – panešiotas paltas ir jaunas kraujas. Nenusirengę ir miegodavo. Rytą pramušę kibire ledą nusiprausdavo. Tačiau buvo dar vienas – piktesnis, sunkiau apgaunamas – priešas. Alkis. Siuntų iš kaimo paštas nepriimdavo. Pagal vokiečių išduodamas maisto korteles dienai susidarydavo apie 1000 kalorijų. Savaitės normą galėjai sušveisti per dieną. Duona tik juoda. Į baltą galėjai tik pasižiūrėti – parduotuvų vitrinose po užrašu „Nur für Deutsche“. Kažkas su piktdžiuga papasakojo, kad šis užrašas vieną rytą atsiradęs Kaune virš karstų parduotuvės.

Kiekvienas sukosi, kaip išmanė. Retkarčiais studentai be kortelių galėdavo pavalgyti valgyklėlėje Universiteto gatvėje. Duodavo sriubos ir antrąjį patiekalą – iš arklienos. Užkirtę ir sušilę išilinksmindavo – susikibę rankomis lyg arklių kinkinys ir žvengdami pasileisdavo gatvele žemyn pro centrinius universiteto rūmus.

Pagaliau priartėjo pirmosios karo metų Kalėdos. Visiems rūpėjo ištrūkti iš alkanos Vilniaus, bent per atostogas atsigauti. Susitikę raseiniškiai J. Kubilius ir A. Latvys pasitarė: nerealų patekti nei į traukinį, nei į autobusą. Keliaus pėsčiomis, *per pedes apostolorum*. Užbaigę reikalus universitete, ne-

gaišdami iškeliavo į Kauną. Jau buvo įdienoje. Iki vakaro nuėjo apie 30 kilometrų. Snieguotu keliu nepaskubėsi. Pasiekę Rykantų miestelį, ėmė dairytis nakvynės. Policijos nuvadoje patarė kreiptis į kleboniją. Ten keliauninkus ir priėmė, net pavalgydino. Kitą dieną negaišdami iškeliavo. Nuėjus apie dešimt kilometrų, pasivijo sunkvežimis. O jame raseiniškiai! Priėmė ir pakeleivius. Šitaip atsidūrė Kaune, vėl teko ieškotis nakvynės. Prisiminė, kad Kauno kunigų seminarijos rektorius yra Eržvilko klebono brolis P. Petraitis. Kažkada kvietė apsilankyti. Štai ir proga! Pernakvojęs pas klierikus, kitą dieną sužinojo, kad Raseinių kooperatyvo „Dubysa“ sunkvežimis važiuoja į Raseinius. Priėmė. Pavalgė buvo jau Raseiniuose. Dabar jau namų link, rodos, ir kojos greitesnės. Iškeliavo kartus su B. Kačiušiu vieškeliu Eržvilko pusėn. Benediktui netoli – Stonų pakrašty, vos už penkių kilometrų jo tėvų ūkis. Pakvietė pernakvoti. Pavalgydino. Viskas tiko. Kai studentai iki trupinio sušveitė visa, ką senoji Kačiušienė galėjo paduoti, šeimininkė skėstelėjo rankomis, nusišypsojo ir pastatė ant stalo puspuodį virtų kruopų. Svečiai dorojo desertą ir gyrė.

Kitą dieną J. Kubilius buvo jau namuose. Vos trejetą mėnesių nebūta, o atrodo, visi metai. Tikra palaima žinoti, kad šaltis ir alkis neįkels kojos. Rytojaus rytą motina paklausė: kiek kiaušinių norėtų pusryčiams – dviejų ar trijų?

– Dešimt, mama...

Palaimingos Kalėdų atostogos tirpo, su kiekvienu žiemos vakaru mintys apie išvykimą darėsi vis konkretesnės. Iš baltos drobės motina pasiuvo krepšį. Su krepšiu ant pečių patogiau eiti, atrodė visai kaip vargšas keliauninkas, minantis pasaulio kelius ieškodamas duonos žiauberės. Nežinia, kokia bus kelionė, gal vėl teks kliautis vien savo kojomis.

Pavėžėtas iki Raseinių dairėsi, kaip toliau manytis. Vėl gelbėjo „Dubysos“ kooperatyvo sunkvežimis, būrelį raseiniųškių nugabenęs iki Kauno. Geriausia iš Kauno į Vilnių keliauti traukiniu, bet be leidimų nesiryžo. Tad kartu su M. Grabauskaite nusprendė važiuoti siauruoju geležinkeliu iki Ukmergės, o iš ten baigti kelionę pėsčiomis. Jau buvo pavakarė, kai atsidūrė Ukmergėje. Gaišti nebuvo ko, tad iškart iškeliavo. Ėjo, kol visai sutemo, tada pasuko per sniegus link sodybos žiburio. Pasibeldė, pasiprašė nakvynės. Kitą rytą vėl kelionėn. Tačiau iki pat Vilniaus neteko eiti, vėl pavėžėjo pakeleivinga mašina.

Vilniuje tas pats – tie patys kambario draugai ir tie patys neišvaromi įnamiai: šaltis ir alkis. Su maistu tapo kiek lengviau, nes paštu buvo galima gauti maisto siuntinių. Vėliau studentų atstovybei pavyko organizuoti studentišką valgyklą, į valgytojų sąrašą pateko ir J. Kubilius. Pramonines prekes buvo galima įsigyti tik su kortelėmis, tačiau ir su jomis ne visada pavykdavo apsipirkti. Universitetas išdavė J. Kubiliui raštą, kad jam reikia palto, kepurės ir kojinių. Bet ir raštas niekuo nepadėjo.

Pavasariop, kovo 24-osios naktį, prižadino sirenų gausmas ir garsus trenksmas. Pirmąkart rusų lėktuvai bombardavo Vilnių. Matyt, norėta sugriauti geležinkelio stotį, tačiau bombos krito į Vokiečių gatvę ir jos apylinkes. Kitądien sužinojo, kad bombos kliudė Šv. Mikalojaus parapijos kleboniją. Krintančios lubos užmušė brevijorių kalbėjusį kleboną ir sužeidė gretimame kambaryje dirbusį vyskupą M. Reinį.

Į miestą atėjo pirmasis karo pavasaris. Atrodė, saulė niekada nebuvo tokia maloni ir niekada taip linksmai neskambėjo tykšdami į gatvės grindinį nuo pastogės varveklių krin-

tantys vandens lašai. Bent jau viena karo neganda – šaltis – atsitrauks. Tačiau gyvenimas tik tiek ir palengvėjo. Universitetų padėtis buvo netvirta, kol okupantai leido – veikė, tačiau uždarymo grėsmė tvyrojo lyg juodas debesis. Studentų atstovybės ragino studentus rinkti gyventojų parašus su prašymu pirmajam generaliniam tarėjui, kad universitetams leistų ir toliau veikti. Velykų atostogos gera proga apeiti tėviškės žmones. Tik pirmiausia ją reikia pasiekti. Norėjosi mažiau sugaišti kelionėje, juk atostogos tokios trumpos. Ap-sirūpinęs universiteto raštu, kurį pasirašė rektorius ir administracijos direkcijos viršininkas, kreipėsi į vokiečių transporto komendantūros skyrių prašydamas leidimo vykti traukiniu. Jį ir gavo, tad šį kartą parkeliavo gana greitai.

Atostogoms baigiantis – buvo jau balandžio vidurys – keliai pradžiūvo. Tad į Raseinius numynė dviračiu, kurį nusigabeno ir į Vilnių – pravers ir mieste, ir grįžtant.

Liko du mėnesiai iki semestro pabaigos ir egzaminų. Niekas nebuvo tikras, kad jų sėkmingai sulauks. Mieste pasirodė skelbimai, raginantys jaunos vyrus stoti į „kariuomenės talkininkus“, tai labai panėšėjo į mobilizaciją. Buvo žadama talkininkus apmokyti, duoti rūkalų ir degtinės. Šie skelbimai sujaudino studentus. Universitete pasirodė slap-tieji lapeliai, perspėjantys apie vokiečių užmačias. Jaunuo-menę imta verbuoti į reichs darbo tarnybą (Reichs-Arbeitsdienst). Gebietskomisaras Hingstas sukvietė į savo rūmus studentus vyrus, kad įtikintų, jog didžiulė nauda dirbti reichui. Už jį tai darė klaipėdiškiai lietuviai, keldami šyp-senas dėl savotiškos lietuviškos kalbos ir naivių argumen-tų. Studentai gerai prisiminė marksizmo-leninizmo dėsty-tojus, panašiai aukštinusius bolševikinės santvarką. Į vokiečių spaudimą dėl arbeitsdiensto turėjo reaguoti ir

vietos savivalda. Darbo tarėjas J. Paukštys 1942 metų gegužės 7 dieną paskelbė 1919–1921 metais gimusių studentų darbo prievolę.

Okupacinės valdžios ir universitetų santykiai dėl darbo tarnybos ypač paaštrėjo 1942 metų rugpjūčio mėnesį. Vokiečiai pareikalavo, kad švietimo tarėjas Germantas pasirašytų potvarkį, kuriame sakoma, kad 1921–1924 metais gimę gimnazijų abiturientai gali studijuoti tik atlikę darbo tarnybos prievolę. Tarėjas, rezistencijos vadovų patartas, atsisakė pasirašyti motyvuodamas, kad jis to padaryti negalįs, nes universitetų statutai numato teisę spręsti jiems patiems. Tada į vokiečių saugumo būstinę Kaune 1942 metų rugpjūčio 24 dieną buvo pakviestas Vytauto Didžiojo universiteto senatas, dalyvavo ir Vilniaus universiteto prorektorius. Vokiečiai reikalavo, kad universitetai sutiktų su privaloma Lietuvos abiturientų darbo tarnyba Vokietijoje. Buvo aišku, kad tų abiturientų laukia mobilizacija į Vokietijos kariuomenę. Universitetų atstovai vengė tiesaus atsakymo, tad buvo pareiklaauta susirinkti kitą dieną. Kai rytojaus dieną Vytauto Didžiojo universiteto senatas ir Vilniaus universiteto prorektorius vėl atvyko, gestapininkas Mülleris perskaitė įstatymų straipsnius, numatančius mirties bausmę už pasipriešinimą vokiečiams ir pagrasino, kad nesutikus su potvarkiu dėl privalomos darbo tarnybos, 50 profesorių ir studentų būsią sušaudyti, o aukštosios mokyklos uždarytos. Kai susirinkusieji vėl nedavė aiškaus atsakymo, Mülleris pareiškė, kad visi, išskyrus švietimo tarėją, areštuojami. Jie sunkvežimiu buvo nugabenti į Kauno sunkiųjų darbų kalėjimą. Tačiau patys vokiečiai įsitikino per-

lenkę lazdą ir ėmė ieškoti kompromiso. Jie pradėjo reikalauti, kad darbo tarėjas J. Paukštys pasirašytų potvarkį, jog 1920–1924 metais gimę abiturientai privalo prieš studijas atlikti darbo prievolę ar atitinkamą viešąją tarnybą. Potvarkį pasirašius, suimtieji universitetų atstovai buvo paleisti. Formaliai pažymas apie viešąją tarnybą galėjo išduoti ir savivaldybės, ūkio ir administracinės įstaigos. Tuo universitetai ir pasinaudojo.

Birželio mėnesį prasidėjo egzaminai. Visus tris – aukštosios algebros, matematikos istorijos ir sferinės astronomijos – J. Kubilius išlaikė labai gerai. Galima keliauti tėviškėn. Ne atostogų – vokiečių reikalaujamon „darbo prievolėn“. Pristatęs iš tėviškės gautą seniūno pasirašytą raštą, kad vasarą yra reikalingas tėvų ūkyje, gavo iš universiteto siuntimą 7 savaitių darbo prievolei žemės ūkyje atlikti. Joks vokiečių negalės prikibti.

Birželio aštuonioliktąją nuo vieškelio į keliuką link Kubilių sodybos įsuko dviratininkas. Neprivažiavęs sodybos, nulipo ir kelionę baigė pėsčias. Balsvos vieškelio dulkės ant drabužių ir veido rodė toli keliavus. Jonas Kubilius atmynė dviračiu iš Kauno. Pasisveikinęs paprašė atsigerti. Šalto šulinio vandens.

Geschlossen!

Vasara prabėgo, rodos, greičiau nei paprastai, tarsi pasukubomis. Ką tik laukai, pievos vilnijo, tryško šviežia žaluma, medžių lapija ošė vėjuose, mirguliavo, žaidė su saulės blyksniais, o dabar – žaluma pritemo, surūstėjo ir jau vienas

kitas anksti sudžiūvęs, nurudęs medžio lapelis nenoromis sklendžia žemyn, lyg atsisveikindamas su toliais, aukščiais ir vėjais, kuriuose žaidė ir virpėjo, artyn prie žemės – įsikniaubti žolėn, sutrupėti ir rasų, lietaus permerktas supūti.

J. Kubilius gavo žinią, kad studentų atstovybė kviečia atvykti jau rugsėjo pirmąją. Nauji studijų metai prasidėjo pasiruošimu žiemai. Reikėjo pasirūpinti kuru. Studentų brigados buvo pasiūstos ruošti malkų atsargų. J. Kubilius su kolegomis – biologu J. Maniuku, medikais H. Polukor-du ir J. Jurša bei kitais – išvažiavo į Skrabutėnų girininkiją netoli Lentvario. Kartu vyko kelios studentės – ruošti val-gį. Gerą savaitę ši medkirčių brigada pjaustė rąstus ir kro-vė į rietuves. Pasikalbėdavo, žinoma, ir apie gyvenimą, ir apie ateitį. J. Jurša pasipasakojo gyvenęs Vilniuje jau nuo dešimties metų. Gimęs ir augęs Varenavo rajono Pelesos kaime anksti neteko tėvo. Julijų globojo Pelesos klebonas B. Budreckis, jis ir atvežė į Vilnių mokytis Vytauto Didžio-jo gimnazijoje. Baigęs stojo į Vilniaus kunigų seminariją, sulaukė Vilniaus sugrąžinimo. Priešiškai nusiteikusi se-minarijos vadovybė draudė klierikams dalyvauti Lietuvos kariuomenės sutiktuvėse. J. Jurša ir jo draugas V. Gutaus-kas neištvėrė – džiaugsmas stelbė visas mintis apie pasek-mes. Abu buvo pašalinti iš seminarijos ir 1940 metais įsto-jo į universitetą studijuoti medicinos.

Neužilgo prasidėjo ir paskaitos. Mokslo metų planuose buvo numatyta net dešimt skirtingų dalykų. Matematikos kursų paskaitas fizikai ir matematikai lankė kartu. Dabar jų liko tik penkiolika: kunigas Baliukas, vienuolė Barkauskai-tė, J. Budreika, T. Didžiulytė, M. Grabauskaitė, K. Grincevi-čius, K. Jasiukaitis, J. Kubilius, Masiulis, A. Mažeika, L. Po-vilonis, Pileckis, J. Švelnytė, G. Žemininkaitė ir dar vienas

lenkų ar baltarusių tautybės studentas. Visi tilpo į mažąją auditoriją. Tad matematikams vėl užteko tik dviejų šildomų patalpų – auditorijos ir bibliotekos.

J. Kubiliui netikėtai labai pasisekė su butu. Vienoje intendantūros įstaigoje dirbusiam viršilai A. Tūbeliui, vakarais dar lankiusiam suaugusiųjų gimnaziją, kažkas parekomendavo J. Kubilių matematikos korepetitoriumi. A. Tūbelis pasiūlė labai geras sąlygas – šildomą atskirą kambarį trijų kambarių bute Pylimo gatvėje. Čia jie gyveno dviese su žmona. Geriau ir tikėtis negalėjo! Nedelsdamas persikraustė, atsi-vežė daiktus, knygas, kurių jau gerokai buvo prisikaupę. Nemažai vertingų matematikos knygų pavyko įsigyti už reichsmarkes Dominikonų gatvės antikvariate. Jos ten atsidūrė iš buvusio Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriaus A. Zygmundo bibliotekos.

Korepeticijos neatėmė daug laiko, mokinys, nors nebejaunas, buvo darbštus. Tad galėjo atsidėti studijoms. Rūpėjo gerai pasiruošti skaičių teorijos egzaminui pas V. Biržišką. Be išsamaus ir tvarkingo konspekto, turėjo ir knygų. Svarbiausias veikalas, kurį vartė ir darė išrašus, pastabas lapeliuose ir konspektų paraštėse – E. Landau „Skaičių teorijos paskaitos“ vokiečių kalba. Dar peržvelgė skaičių teorijos pratybų ir namų darbų, kuriuos taisydavo G. Žilinskas, sąsiuvinis. Tekdavo spręsti ne tik skaičiavimo, bet ir sudėtingesnius teorinius uždavinius. Lapkričio pabaigoje nutarė, kad jau gana ruoštis. Egzaminą profesorius V. Biržiška paskyrė gruodžio pirmą dieną matematikos bibliotekoje. Davė du klausimus – reikėjo suformuluoti ir įrodyti dvi svarbias skaičių teorijos teoremas. Profesorius paėmė J. Kubiliaus egzamino darbą ir greitai pervertė dešimt stambia rašysena pieštuku prirašytų puslapių. Kai užvertė, J. Kubilius susi-

kaupė laukdamas klausimų. Tačiau V. Biržiška tik paprašė studijų knygelės ir įrašė į ją penketą. Geras žingsnis pirmyn, tik kiek dar bus jų įmanoma žengti?

Įtampa tarp okupacinės valdžios, savivaldos bei pagrindinių rezistencijos organizacijų 1943 metų pradžioje sustiprėjo.

Laikinajai vyriausybei nutraukus veiklą, greitai buvo uždarytas ir birželio 23 dienos sukilimą rengęs Lietuvos aktyvistų frontas (1941. IX. 22). Tačiau greit buvo sukurtos naujos pagrindžio organizacijos – Lietuvos laisvės kovotojų sąjunga, Lietuvos laisvės armija ir Lietuvių vienybės sąjūdis. Pagrindiniai laikraščiai gerai organizuotais tinklais plito po visą Lietuvą. Pagrindinis visų rezistencijos organizacijų tikslas – sabotuoti vokiečių pastangas įtraukti lietuvius į vokiečių karo mašiną, išsaugoti jėgas, kurios bus reikalingos kovojant dėl nepriklausomybės vokiečiams pralaimėjus karą. Pasipriešinimo dvasią palaikė Atlanto charta, kurią 1941 metų rugpjūčio 14 dieną pasirašė T. Ruzveltas ir V. Čerčilis. Joje buvo numatyti karo prieš fašistinę Vokietiją tikslai ir žadama atkurti kare pavergtų tautų nepriklausomybę.

Pagrindinė spauda pasiekdavo ir studentus, ne vienas jų palaikė ryšius su pasipriešinimo pagrindžiu. Kartą besikalbėdamas su studentu Janeliūnu, J. Kubilius prasitarė gimnazijoje domėjėsis radiotechnika ir šį tą išmanęs apie siųstuvus. Po kelių dienų po paskaitos Janeliūnas užkalbino Kubilių ir pasakė turįs svarbų reikalą. Kai kam Vilniuje žūt būt reikalingas radijo siųstuvas. Tai, žinoma, slaptas dalykas. Ar girdėjęs apie Lietuvos laisvės armiją? Jeigu nebijo pavojaus ir nori padėti, supažindinsias su vienu žmogumi.

Vilniaus universiteto studentai matematikai 1943 m. Pirmoje eilėje iš kairės: J. Švelnytė, T. Didžiulytė, G. Žemininkaitė-Grincevičienė. Antroje eilėje iš kairės: J. Kubilius, J. Budzeika, nežinomas studentas, A. Mažeika.

Tas žmogus pasirodė esąs universiteto studentas K. Ververskis. Pavakary apsilankė pas jį vienoje Senamiesčio gatvelėje. Kazys trumpai ir neminėdamas pavardžių papasakojo apie Lietuvos laisvės armiją, jos siekius ir pasiūlė J. Kubiliui tapti jos kovotoju. Jonas tikėjosi tokio pasiūlymo, buvo jau apsisprendęs. Pakartojo K. Ververskio padiktuotus priesaikos žodžius: „Stodamas į Lietuvos laisvės armiją, Dievo ir visų kritusiųjų už Lietuvos laisvę vardu prisiekiu: negailėdamas jėgų ir gyvybės kovoti dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės, šventai vykdyti savo pareigas ir saugoti man patikėtą paslaptį. Gerai žinau, kad man gresia mirtis, jeigu sąmoningai neįvykdysiu savo pareigos. Tepadeda man Dievas tęsti savo pažadą.“

Po priesaikos K. Veverskis pasakė, kad reikšią padėti montuojant radijo siųstuvą. Kai bus pasirengta, Kubilių susirasia.

Kazys Veverskis (1913–1944) gimė Kauno apskrityje, Kalvių kaime. Mokėsi Kauno karo mokykloje, vėliau – Vilniaus universitete. 1941 metų gruodžio mėnesį įkūrė Lietuvos laisvės armiją (LLA) ir vadovavo Vilniaus apygardai. Sugrįžus Raudonajai armijai, organizavo pasipriešinimo judėjimą: 1944 metų rugpjūčio mėn. su generolu M. Pečiulioniu ir inžinierium Snarskiu įkūrė Lietuvos gynimo komitetą, turėjusį vadovauti pasipriešinimo jėgoms. 1944 metų gruodžio 28 dieną žuvo prie Raudondvario veždamas LLA archyvus iš Veliuonos į Kauną.

Netrukus darbo iš tiesų atsirado. Vilniaus pakraštyje, prie Sapieginės šilo, pas vieną valstietį lenką išnuomotame kambaryje buvo nutarta sumontuoti siųstuvą. Dirbo dviese: J. Kubilius ir studentas iš Kauno L. Vilkaitis. Pastarasis buvo geras radiotechnikos žinovas, prieš karą dalyvavęs radijo mėgėjų varžybose. Pasirodo, tai jo šaukinius teko girdėti Raseiniuose per varžybas.

Dirbo sparčiai. Per du pusdienius siųstuvą beveik sumontavo. Tačiau visiškai užbaigti darbo nepavyko. Dviejų vaikinų veikla šeimininkui pasirodė įtartina. Nors bandė išsklaidyti įtarimus sakydami, kad gamina modernų aparatą naminei varyti, čia likti buvo nebesaugu. Tad nutarė išsikraustyti. Atvažiavo rogėmis LLA žmogus ir siųstuvą, įrankius bei detales kažkur išsivežė. Daugiau nebeteko tuo užsiimti, nes gyvenime įvyko didelė, nieko gero nežadanti permaina.

Lietuvių savivaldai iki šiol pavykdavo išvengti griežtų okupacinės valdžios priemonių, kurių buvo grasinama imtis atsakant į lietuvių nenorą padėti vokiečiams. 1943 metų sausio mėnesį vokiečiai paskelbė, kad formuojamas lietuvių SS legionas. Kadangi generaliniai tarėjai organizuoti atsisakė, darbo ėmėsi patys vokiečiai. Kaune buvo įsteigtas lietuvių SS legiono formavimo štabas, žadėta įvairių gėrybių – gero maisto, drabužių, vienodų teisių su vokiečių esesininkais... Po grindžio spauda aštriai pasisakė prieš legioną, kuriamą vokiečių karo fronto skylėms kamšyti, o ne Lietuvos nepriklausomybei ginti. Jaunimas nesiregistravo, lietuvių SS legiono sumanymas visiškai sužlugo. Apkaltinę „politikuojančius intelektualus“ darant blogą įtaką jaunimui, vokiečiai 1943 metų kovo 16–17 dienomis suėmė 46 žmones, tarp kurių buvo ir generalinis tarėjas švietimui P. Germantas, ir išvežė į Štuthofo koncentracijos stovyklą. Visos aukštosios Lietuvos mokyklos buvo uždarytos.

1943 metų kovo 17 dienos rytą kaip paprastai eidamas pro buvusius generalgubernatoriaus rūmus į paskaitas J. Kubilius jau iš toli suprato, kad kažkas įvyko. Kieme ir prie universiteto rūmų stovėjo daug uniformuotų ir ginkluotų vokiečių. Ginkluoti sargybiniai stovėjo ir prie pat įėjimo. Priėjęs arčiau pamatė išlipdytus skelbimus: „Geschlossen!“ Abejonių nebebuvo – universitetas uždarytas. Į patalpas patekti buvo nebegalima. Dėstytojai ir studentai kaip galėdami bandė tęsti mokslo metus. Kai kurių specialybių studentams profesoriai bandė skaityti paskaitas savo butuose, egzaminavo. J. Kubilius šitaip surinko

beveik visas reikalingas tais mokslo metais įskaitas, pas G. Žilinską išlaikė neapibrėžtinių integralų egzaminą. Ruošėsi kitam, tačiau likti mieste, kai universitetas uždarytas, darėsi nebesaugu. Greičiau apsispręsti ir išvykti paskatino vienas vizitas.

Kartą rytą suskambo durų skambutis. Šeimininkų nebuvo namuose. Atrakinęs duris, J. Kubilius pamatė vyrą lietuvių policininko uniformą. Šis pasisveikino ir paklausė, ar čia gyvena Jonas Kubilius.

– Taip, čia gyveno, bet dabar išsikraustė, – sumojo atsakyti į klausimą.

Policininkas pažvelgė į akis, šyptelėjo ir atsisveikinęs išėjo.

Tai buvo ženklas, kad likti mieste nebesaugu. Kitąkart galėjo užėti ne toks supratingas policininkas. Išvažiuoti reikėjo kuo greičiau. Apsilankė pas K. Veverskį ir pranešė, kad išvyksta. Iš jo gavo LLA įgaliotinio adresą Tauragėje ir slaptažodį ryšiui.

Nors ir neturėdamas leidimo, nutarė vykti traukiniu. Kelionėje galėjo visko nutikti, tad pasiėmė tik portfelį su keliais daiktais ir knygomis. Buvo jau pradėjęs ruošti seminarinį darbą, tad išimetė kiek literatūros, kad galėtų dirbti namuose. Nežinia, kada bus galima grįžti į Vilnių.

Prie stoties sutiko keletą studentų, taip pat ketinančių patekti į traukinį. Stoviniavo bendrakursės M. Grabauskaitė, J. Švelnytė. Niekas neturėjo leidimų. Kaip patekti į peroną? Prie keliautojų prisidėjo juodai apsirengęs nepažįstamas jaunuolis, vėliau sužinojo – klierikas. Jis sugalvojo užkalbinti lietuvius geležinkeliečius ir paprašyti, kad įvestų į peroną. Jie sutiko padėti, patarę laukti geležinkelio stoties bufete. Kad nekristų į akis, užsisakė alaus. Paga-

Gimtinės užuovėjos

Staiga dingtelėjo mintis – štai iš kur tas ypatingas 1943 metų pavasario kvapas! Pavasaris kvepėjo tolima, kiek primiršta vaikyste, kai nušvitusios dienos kvieste kviesdavo išbraidyti polaidžio upelius, išlaigyti garuojančias, džiūstančias pieveles ir takus, išklausyti visus padangėse skardenančius vyturius. Jau daug metų pavasariais namuose būdavo tik trumpai viešintis svečias. Pavasariai gundančiai žvilgčiodavo pro klasės langus Eržvilke, Raseiniuose, linksmomis nuo stogų krintančių lašų trelėmis bandydavo patraukti dėmesį Vilniuje. Tik ankstyvoje vaikystėje galėdavai iš tikrųjų pulti pavasariui į glėbį ir dalyvauti visuose jo užkariavimuose.

Žmonės dirbo paprastus darbus: ruošėsi sėjai, tvarkė pardargus, mėžė žiemą tvartuose susikaupusį mėšlą. Žmogus, iš lėto einantis paskui akėčias – ar ne pats tikriausias amžinybės simbolis; ką vienas kitam sako ir kaip šypsosi du jauni žmonės, ar ne svarbiau už visų pasaulio radijo stočių pranešimus ir laikraščių antraštes?

Pavasaris tarsi išsklaidė baugų karo šešėlį, nors ir neatnešė jokių aiškių ateities vilčių. Kiek pailsėjęs namuose, Jonas Kubilius nutarė susisiekti su K. Veverškio nurodytais Lietuvos laisvės armijos žmonėmis. Numynęs dviračiu į Tauragę, savivaldybėje susirado reikiamą žmogų, kuris jam nurodė kreiptis į Varlaukyje gyvenantį mokytoją J. Babilių. Jis buvo LLA Tauragės rinktinės vadas. Tauragės rinktinė priklausė Šiaulių apygardai, kuriai, be Tauragės, dar priklausė Šiaulių, Mažeikių ir Kretingos apskritys. J. Babilius pareikalavo dar kartą priimti LLA priesaiką. Papasakojo, kad organizuoja vietinį LLA padalinį. Gal žinąs patikimų žmonių? Paminėjo,

kad ir Fermose turi savo žmogų. Pasirodo, su LLA ryšius palaiko Kubilių kaimynų Tališauskų sūnus Bronius.

Pamažu susidarė tarpusavyje ryšius palaikančių vieningųjų būrelis. Buvo atvykusių iš nesaugiais tapusių miestų, buvo ir vietinių. Dalydavosi naujienomis ir pagrindine spauda, svarstė, ką daryti. Susitikdavo dažniausiai sekmadieniais Eržvilke. Čia vargonininkavo geras vaikystės dienų draugas J. Žičkus. Su juo visada buvo galima atvirai pasikalbėti. Ne vien tik politika rūpėjo. J. Žičkus suorganizavo Eržvilke chorą, tenoru dainuoti pakvietė ir J. Kubilių. Choras parengė lietuvių kompozitorių kūrinių ir liaudies dainų programą. 1944 metų pavasarį surengė viešą koncertą Eržvilko mokyklos salėje. Salė buvo pilnutėlė. Žmonės atėjo ne tik iš miestelio, bet ir tolimesnių kaimų. Po koncerto jaunimas turėjo retą karo metais progą pasišokti.

Tais metais J. Kubilius laisvo laiko turėjo iki valios. Žinoma, ūkyje darbų netrūko, tačiau ir stiprių darbininkų Kubiliaus ūkyje 1943 metų vasarą nestigo. Be Jono, namuose buvo jau ir vyrus išaugę broliai Juozas ir Antanas. Buvo laiko ir mokslui, tik literatūros trūko. Ką į portfelį spėjęs įsidėti atsivežė – priešokiais išstudijavo. Parengė ir seminarinio darbo juodraštį. Tik kada jo prireiks?

Gyvenimas kaime lėtas, tylus, pažįstamas iki menkiausių smulkmenų. Protas, įpratęs aiškintis, nagrinėti, smelktis gilyn, pasigesdavo peno. Tad naudojosi kiekviena proga įsikinkyti į darbą. Pas kaimynus parvažiavo technikumо moksleivis. Gal knygų atsivežė? Pasiskolino medžiagų atsparumo teorijos vadovėlį. Išstudijavo. Pasirodo, įdomus mokslas! Po to susidomėjo bitėmis. Tėvas visad laikė 6–8 bičių šeimą. Jonas nusprendė, kad dar per mažai išmano bitininkystę. Iš giminaičio pasiskolino storą J. Kriščiūno „Bitinin-

kystės“ tomą ir atsidėjęs perskaitė. Svarbesnes vietas net išsirašė, kad prireikus būtų po ranka. Tada ėmėsi praktikos. Nusiobliavo lentų, pasidarė keletą didelių avilių. Iš buvusių šeimų prisiauginęs motinėlių, ėmė plėsti bityną. Padidino jį kone dvigubai, medaus bitės prinešdavo sočiai.

Buvo ir kitokių darbų bei rūpesčių. 1943 metų vasarą susirgo motina. Nuvežė operacijai į Tauragę. Kol gulėjo ligoninėje, Jonui teko rūpintis ir vaistais, ir maistu. Dviračiu gero-kai pavažinėjo.

Šitaip prabėgo vasara, atėjo rugiapjūtė, ruduo ir kūlės metas. Seniai jau bedalyvavo tose savotiškose rudens apeigose, kurios suburdavo kaimynus į talkas ir, žinoma, prie patalkių stalo. Ūkininkai iš anksto sutardavo, kada pas kurį atvažiuos kuliamoji, sukviesdavo talkininkus. Prie arklių ar motoro varomos kuliamosios reikėdavo daug – apie 20–30 žmonių. Keliese mesdavo javų pėdus nuo šalinės ant kuliamosios „stalo“, čia pora merginų atriždavo pėdus ir paduodavo mašinistui. Šis leisdavo javus į mašinos žiotis, kuliamoji tik ūkčiodavo juos rydama. Kitame kuliamosios gale reikėdavo dar daugiau darbininkų – vieni nukabindavo grūdų maišus ir nešdavo į svirną, kiti tvarkydavo šiaudus – keliese pasmeigę didelius kūlius nešdavo krovėjams, tvarkantiems šiaudus, dar kiti sukasdavo byrančius iš kuliamosios pelus. Darbas virdavo iki sutemų. Pasibaigus kūlei, nuprausus dulkėtus, prakaito srovėm išmargintus veidus, dar ilgai ausyse gausdavo kuliamosios triukšmas.

Darbininkus kviesdavo patalkių. Kuo gausesnės vaišės, tuo daugiau garbės šeimininkei. Pastatydavo alaus ąsočius, kartais ir butelį kitą stipresnio gėrimo – naminukės. Toji duodavo per galvą ir iš kažkokių archainių sąmonės

klodų pramuštgalviam prikeldavo norą pasimušti. Kai po vaišių jaunimas išisokdavo, pasitaikydavo progų ir kumščiais pamosuoti.

Iškultus grūdus maldavo vėjiniu malūnu. Tėvas pasiklio-
vė vyriausiuoju sūnumi ir perleido Jonui malūnininko pa-
reigas. Malė ir sau, ir kaimynams. Sumanęs iš malūno turėti
ir kitokios naudos, prisitaisė elektros generatorių ir krauda-
vo kadmio-nikelio akumuliatorius. Jie praversdavo radijui.

Karas įsiterpdavo į ramią kaimo gyvenimo tėkmę pa-
reikalaudamas duoklės. Vokiečiai skelbdavo gyvulių, ki-
to turto surašinėjimus, kad iš anksto žinotų, kiek galės
prireikus atimti. Reikėdavo atiduoti pyliavas. Kadangi ne
visi jas pristatydavo, vokiečiai siųsdavo tikrintojus, kurie
apsilankė ir Kubiliaus ūkyje. Tai buvo repatriantai iš Vo-
kietijos. Nors mokėjo ir lietuviškai, tačiau pūtėsi ir kalbė-
jo tik vokiškai.

1943 metų rudenį karas priminė save dar ir kitaip. Pas
daugelį apylinkės ūkininkų vokiečių valdžia apgyvendino
rusų pabėgėlius nuo Pskovo. Ir pas Kubilius apsigyveno ru-
sė Marija Grigorjevna Ivanova su dukterimi Viera.

Pralėkė metai. Gyvenimas tarsį delsė, sūkuriavo užute-
kyje prieš didžiąsias permainas, išbandymus, slenksčius.
Ar ilgai?

1944 metų vasarą stojo šilti, itin sausi orai. Žmonės leng-
vai nusišienavo. O liepos mėnesį priartėjo frontas. Keliais
traukė pabėgėliai iš jau rusų užimtų vietovių. Vežimais, pri-
krautais būtiniausių daiktų, o kiti ir pėsti keliavo Vokietijos
link. Apsistodavo pas ūkininkus, pernaktvodavo ir vėl to-
lyn. Buvo ir pažįstamų. Tarp pabėgėlių J. Kubilius atpažino
savo lietuvių kalbos ir literatūros mokytoją B. Saladžiūtę,
kuri su vyru B. Kvikliu traukė į Vakarus. Daug pabėgėlių

tenorėjo palaukti, kada frontas pasistūmės iš jų tėviškės, ir bus galima sugrįžti.

Nuožmūs mūšiai vyko Raseinių mieste ir aplink jį. Kautynės truko apie du mėnesius. Atkakliai kovota dėl gimnazijos pastato. Miesto centras visiškai sudegė, tik Žemaičio paminklas išliko, vienas tarp juodų smilkstančių griuvėsių lyg koks nebylus, nepaperkamas ir nesunaikinamas visų piktadarybių liudytojas.

Naktimis užskrisdavo rusų lėktuvai, parašiutais išmėsdavo stipriai šviečiančius prožektorius, kurie nutvieksdavo apylinkes baugia melsva šviesa. Kartais mėtydavo bombas. Dienomis reikėdavo bijoti vokiečių. Dar liepos mėnesį jie pradėjo atiminėti gyvulius. Netikėtai užklupo ir Kubiliaus bandą – išsivarė 13 karvių. Kad nepaimtų fronto reikalams, reikėjo slapstyti arklius. Laikė juos miške, pašarą skolino iš kaimyno. Išsaugojo.

Vieną dieną į sodybą atėjo vokiečių būrys ir karininkas pareiškė, kad troboje būsiąs dalinio štabas. Teko užleisti didįjį kambarį, gonkas ir dar vieną kambarėlį. Daiktus iškraustė, išdėliojo, kur telpa. Kadangi buvo sausa ir giedra, dalį mantos sudėjo į kubilus tiesiog sode. Vokiečių kareiviai įsikūrė daržinėje, įrengė lauko virtuvę. Iš aplinkinių ūkių atsiveždavo nušovę gyvulių, kito maisto. Tačiau iš Kubiliaus ūkio neėmė nieko. Kiek vėliau atsivedė ir naujamajame tvarte uždarė būrį rusų belaisvių.

Rudenio patsitiko dar viena bėda – vėl susirgo motina. Vėl susimazgė žarnos. Reikėjo skubiai operuoti. Eržvilko mokyklos pastate vokiečiai buvo įrengę karo ligoninę. Ten ir nuvežė mamą. Karo gydytojai sutiko operuoti. Viskas pavyko sėkmingai, motina sveiko.

Spalio pradžioje pajudėjo frontas. Spalio 6 dieną nuo ryto iki vakaro padangėje gaudė rusų lėktuvai, iš tolumų aidėjo patrankų griausmas. Žemaitijoje rusai pradėjo didelį puolimą. Karo pragaras nesiliovė ir sutemus, horizontuose žioravo rausvos, baugios gaisrų liepsnos, girdėjosi sprogiimai. Nakčiai visi namiškiai persikraustė į sode įrengtą apkasą. Paryčiui susišaudymai ir sprogimai aprimo. Prašvitus laukuose pasirodė į vakarus traukiantys rusų kareivių būreliai. Tai reiškė, kad frontas pasistūmėjo.

Nuo kelio link sodybos pasuko moteris. Ėjo skubėdama, kone paknopstomis. Monika Didjurgienė, motinos sesuo, ji Eržvilke budėjo prie ligonės.

– Kubilienė... viena... vokiečiai sprogdins... – ėmė pasakoti dar gaudydama kvapą.

Atsitraukdami vokiečiai sprogdins mokyklos pastatą, reikia gelbėti motiną. Delsti negalima. Į Eržvilką išsiruošė Jonas. Frontas buvo vos už kelių kilometrų. Vokiečiai, rusų stumiami, atkakliai priešinosi. Tratėjo šūviai, švietė, virpėjo ir rūko gaisrai – it baugios karo gėlės. Tačiau didesnių kareivių būrių nesimatė. Niekas nesustabdė. Laimingai perėjo fronto liniją. Tačiau jau netoli miestelio einant plynu lauku užskrido rusų lėktuvai ir ėmė mėtyti nedideles bombas naikindami gyvuosius taikinius. Teko prisisploti prie žemės ir laukti. Duslūs sprogimai, krūpčiojanti žemė, garsūs širdies dūžiai. Praėjo. Vėl paskubom į miestelį, link mokyklos. Jos sienoje žioji patrankos sviedinio išmušta skylė. Širdis apmirė. Greičiau vidun! Tuščia, garsiai aidi žingsniai. Randa motiną vienut vienutėlę palata paverstoj klasėj. Guli lovoje ir kalba poterius. Grįžteli į sūnų, akys nušvinta.

– Ar gali eiti, mama?

Aišku, negali, neseniai po operacijos. Vienas nepaneš. Vėl bėgčiomis į miestelį ieškoti pagalbos. Miestelis tuščias, žmonės išsislapstę. Nėra prasmės belstis. Vėl pasigirsta gaudesys – danguje už miestelio pasirodė bombonešiai. Sode, prie Baršausko namų, pamato šeimininką. Jis moja kviesdamas greičiau užėti. Sode iškasta slėptuvė. Greičiau į vidų! Vos spėjus pasislėpti – trenksmas, lūžtančių medinių balkių traškesys, šnarančios žemės, tamsa. Trūksta oro. Pajudino galvą, rankas, nusižėrė žemes. Gyvas! Greta užčiuopė kažkieno galvą. Puolė atkasinėti. Baršauskas. Nesužeistas. Išsilaisvinę iš po žemių, išlipo į paviršių ir pradėjo atkasinėti kitus po nukritusios bombos sprogimo užverstus žmones. Siuvėja Beinarytė, Eržvilko progimnazijos laikais gyvenusi kaimynystėje. Galva kruvina ir žemėta. Skeveldra pataikė į galvą. Nebekvėpuoja. Į pagalbą atbėgo daugiau žmonių. Reikia grįžti atgal pas motiną. Gal ir mokyklą subombardavo? Mokykla tebestovi. Motinai nieko neatsitiko. Ieškodamas pagalbos, dabar pasuko ne į miestelį, bet link netoliese stovinčios sodybos. Irgi tuščia. Apėjo kiemą. Bunkeris. Visai tuščias, mūrinėmis sienomis. Ir bombarduojant būtų saugu.

Tvirtai paėmęs į glėbį, lėtai... atsargiai... kaip niekad... iki šiol... ir gal niekada... šitaip atsargiai... nunešė motiną tuos kelius šimtus metrų iki saugaus prieglobsčio ir paguldė ant betoninio suolo. Čia ir pralauks, kol atvyks namiškiai. Suteimo. Nakčia po pergyvenimų ir sukrėtimų ėmė krėsti drebulys. Pasigirdo kažkieno žingsniai lauke. Lėtai leidžiasi į vidų. Prožektoriaus spindulys. Apčiuopia gulinčią motiną, Joną, nuslysta į kampus. Rusų kareivis. Pastovėjęs išeina.

Įdieniajus pasirodė ir namiškiai.

liau atėjo geležinkelietis ir įvedė į peroną. Per anksti! Visur dar tuščia, vaikštinėjo tik keletas vokiečių sargybinių. Jie sulaikė studentus ir įvedė į stoties pastatą. Čia buvo spūstis, žmonės laukė, kada bus galima eiti prie traukinio. Nutaikęs progą, Jonas Kubilius šastelėjo į šalį ir greitai nusiyrė per žmones kuo toliau nuo sutrikusių vokiečių kareivių. Tačiau priešais išniro ginkluotas senyvo amžiaus vokiečių ir užtvėrė kelią. Sumurmėjęs kelis vokiškus žodžius, Kubilius ištraukė iš vidinės kišenės seną, jau nebegaliojantį leidimą važiuoti traukiniu ir atkišo kareiviui. Vokiečių pasilenkė ir ėmė tyrinėti popierių.

– Bėk, bėk, – šnabždėjo žmonės.

Jonas taip ir padarė. Geležiniu pėsčiųjų tiltu virš bėgių nubėgo kiton stoties pusėn. Valandėlę palūkuriavo, kol atgavo kvapą ir praėjo jaudulys. Grįžo prie traukinio iš kitos pusės. Perone jau buvo daug žmonių, kurie stumdymiesi lipo į vagonus. Pritaikęs progą, įsimaišė tarp lipančių ir atsidūrė traukinyje. Vagone sėdėjo lenkų darbininkai, juos vežė į kažkokius darbus. Buvo jau tamsu, kas kalbėjosi, kas snūduriavo. Traukinys važiavo iš lėto. Kai sustojo Kaišiadoryse, jau brėško rytas. Išėjęs pasivaikščioti į peroną, J. Kubilius sutiko kelionės draugus. Jie nudžiugo – manė, kad draugas pateko vokiečiams į nagus. Po pabėgimo vokiečiai visur stotyje dairėsi ieškodami neaukšto ūgio vyrų.

Išlipo neprivažiavęs Kauno, Amaliuose. Susižinojo, kada plaukia garlaivis į Jurbarką. Kaune teko praleisti visą dieną. Pernakvojęs viešbutyje, kitądien laimingai pasiekė Jurbarką, o iš ten, pernakvojęs pas brolius Bronių ir Vytautą, Jurbarko gimnazistus, patraukė tėviškėn.